

A MÜNCHENI KÓDEX MAGYAR SZÖVEGÉNEK ÉS A VULGATA LATIN SZÖVEGÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

VÉGH JÓZSEF MIHÁLY

II.

1. Dolgozatom I. részében (Néprajz és Nyelvtudomány XII, 69—80.) a két szöveget abból a szempontból vetettem össze, hogy mennyivel bővebb a latin a magyarnál, illetve, hogy mennyivel tartalmaz többet a magyar a latinnál.

1.1. A (latin szöveghez viszonyított) hiányok és bővítések vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy a két szöveg megfelel egymásnak, a hiányok legtöbbször a másoló, esetleg a fordító véletlen kihagyásaiból, hibájából származnak, a bővítések pedig (terjedelmük mindössze egy-két szó) a fordítók magyarázó törekvéseinek, néhol ismétlési szándékának eredményei.

1.2. Dolgozatom most közölt II. részében a latin és a magyar szöveg belső, tartalmi összehasonlítása a célom. A magyar szövegben előfordulnak olvasás- vagy íráshibából származó tévedések, fordítási hibák, lefordíthatatlan szavak, latinizmusok. A következőkben ezeket vizsgálom.

2.1.1. Meglehetősen gyakran előfordulnak a MK magyar szövegében mint fordításban nyilvánvaló tévedések. Ezek mind másolási (esetleg olvasási) hibából fakadnak. A másoló rosszul olvasta az őskézirat valamelyik szavát, vagy rosszul másolta le, és így az eredetihez írásképpen közel álló, de jelentésben más szó került a szövegbe. Megtörténhetett az is, hogy a fordítók olvastak rosszul egy szót abból a latin szövegből, amelyből dolgoztak.

Ilyen olvasás- vagy íráshibából származó tévedések például a következők:¹

M. XII. 48: Quae est mater mea, et qui sunt fratres mei — 19ra 48. :Es mel èn at'am ч кic èn at'amfiai. Helyesen: *anám.

L. VI. 32.: quae vobis est gratia — 61ra 32.: mel': tunèctec halat. Helyesen: *halalat (vö.: ugyanezen rész 33. versében helyesen írva: mel' tunèctec halalat).

L. IX. 34.: Haec autem illo loquente, facta est nubes et obumbravit eos; et timuerunt intransibibus illis in nubem — 66ra 34.: Q ke' èzekèt bèzellettè lõn nag kòd ч m̄gkò2nekeze a3ocat/ ч fel menèn° a3oc a' kòdbè bè menettec. Helyesen: *felèmen°.

J. V. 18.: sed et patrem suum dicebat Deum sequalem se faciens Deo — 89rb 18.: dè es omagat môngauala irtènn° teuen omagat egènloue irtènnèl. Helyesen: *o at't'at.

Hasonlók még: L. VIII. 34. — 64rb 34.; L. IX. 36. — 66rb 36.; L. XII. 11. — 70rb 11.; L. XXII. 17. — 81ra 17. stb.

¹ M. jelzéssel Máté evangéliumát, Mc.-vel Márkét, L.-lel Lukácsét, J.-vel Jánosét jelölöm. A római szám az evangélium megfelelő részét, az utána álló arab szám pedig a megfelelő verset jelöli. A magyar szöveg helymegjelölésében a MK eredeti lapszámozását tüntetem fel, az r jelzés a levél recto, a v jelzés a verso lapját, az a a bal, a b a jobb hasábot jelöli, az ezek után álló arab szám pedig a versszámot mutatja. (vö.: Népr. és Nyelvtud. XII, 70.) A hibás szót kurzíválás jelzi.

2.1.2. Megtörténik, hogy másolási hiba folytán esetbeli eltérések adódnak a latin és a magyar szöveg között. A szöveggörnyezet ismeretében mindig biztosan meg lehet állapítani, hogy tévedésről, olvasás- vagy íráshibáról van szó:

M. XXVI. 73.: nam et loquela tua manifestum te facit — 33vb 73.: me2t tenebē *bēžedēt* megiełent tegedet. Helyesen: **bēžeded*.

Mc. III. 11.: Et spiritus immundi, cum illum videbant — 38rb 11.: ч fēztežetes *žēllēteket* miko2 otēt lat't'ac vala. Helyesen: **žēllētek*.

L. VIII. 34.: Quod ut viderunt factum — 64rb 34.: *Kic* hog lattac volna lēnni. Helyesen: **Kit*.

J. I. 45.: Quem scripsit Moyses in lege et prophetae — 85vb 45.: kit Moyres i2t a tožuenbēn ч a *pphācban*. Helyesen: **pphac*.

Hasonlók még: Mc. IX. 11. — 44vb 11.; J. VI. 29. — 90vb 29.; J. VI. 37. — 91ra 37. stb.

2.1.3. Előfordulnak olvasás- vagy íráshibából fakadó számbeli eltérések is:

M. XI. 3. ait illi: Tu es, qui venturus es, an alium exspectamus — 17ra 3.: monda *onēkic* Te vagy ē ki iouēdō vag/ aḡ egebēt va2onc. Helyesen: **onēki*.

L. VIII. 1.: et ipse iter faciebat per civitates et castella praedicans et evangelizans regnum Dei, et duodecim cum illo — 63ra 1.: ч o vtat tēžēn vala va2ofoč ч kaftel'oc žēzēnt p̄dicaluan ч ewāgelizaluan iḡtēnn° ožžagat/ ч a' tižēnkēttō o *vēlec*. Helyesen: **o vēle*.

L. XV. 12.: Et divisit illis substantiam — 74rb 12.: ч mḡ ožta *onēki* a vagot. Helyesen: **onēkic*.

J. V. 36.: Opera enim, quae dedit mihi Pater — 89vb 36.: me2t a' *miuēlke2ēt* mellēkēt adot ēnnēkem at'a. Helyesen: **miuēlke2ētec*.

Hasonlók még: M. II. 23. — 9rb 23.; L. VII. 30. — 62va 30.; J. IV. 38. — 88rb 38. stb.

2.1.4. Igék esetében az olvasási vagy másolási hiba személybeli eltéréseket is okozhat:

M. XXVI. 65.: quid adhuc egemus testibus — 33va 65.: mig *žūkoḡfloḡoč* meges tanocnalkül. Helyesen: **žūkoḡfloḡnc*. (A *mig* íráshiba *mit* helyett.)

Mc. I. 38.: Eamus in proximos vicos — 37ra 38.: *Mēnnetec* a 2okon falucba. Helyesen: **Mēnḡonc*.

L. XI. 19.: Si autem ego in Beelzebub eicio daemonia — 68vb 19.: Ha ke' ēn bēlžebuppal *vētic ki* oḡdōḡokēt. Helyesen: **vētec ki*.

J. I. 48.: Priusquam te Phillippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te — 86ra 48.: Mielōt teged Phūloḡ hiuna micor *volna* a figē fa alat latalac tegedēt. Helyesen: **volnal*.

Hasonlók még: J. XIX. 10. — 105ra 10.; J. XXI. 16. — 108ra 16.; J. XXI. 17. — 108ra 17. stb.

2.1.5. Többször előfordul, hogy vagy a fordító vagy a másoló rosszul olvas egy tulajdonnevet, esetleg az írást véti el, ezért a név hibás alakban kerül a szövegbe:

L. III. 29.: Cosan — 57va 29.: *Tesan*; L. III. 35.: Saruch — 57vb 35 *Serutt*; L. III. 36.: Lamech — 57vb 36.: *Lamet*; L. III. 37.: Iared — 57vb 37.: *Iareb*; L. III. 37.: Malaleel — 57vb 37.: *Malachael*.

2.2.1. Az olvasás- vagy íráshibákon kívül többször találunk fordítási hibákat is a MK szövegében. A fordítók figyelmének lankadásáról, a szó jelentésének vagy a mondat szerkezetének meg nem értéséről tanúskodnak ezek a hibák:

M. XII. 20.: donec eiciat ad victoriam iudicium — 18rb 20.: mignē veti o *gōzódēlmet itelètre*. Helyesen: **itelètet gōzèlemze*. A két egymást követő accusativus miatt az *ad* praepositiot tévesen a második accusativushoz kapcsolja, pedig az elsőhöz tartozik.

Mc. XIV. 14.: et quocumque introierit, dicite domino domus, quia magister dicit — 50vb 14.: ч valahoua bēmēnēd mōgatoc *V2nac haž* mert mērtē2 monga. Helyesen: **a haž v2anac*. A *domus* genitivust a fordító tévesen nominativusnak vélte.

J. IV. 11.: Domine, neque in quo haurias habes, et puteus altus est — 87vb 11.: Vram ingēn nīhen miuēl mēreh ч a kut *magas*. Helyesen: **mel'*. Az *altus* jelentése: alulról nézve magas, felülről nézve mély (vö.: FINÁLY: A latin nyelv szótára) Itt, mivel kútról van szó, nyilvánvaló, hogy a *mély* jelentést kellene használnia a fordító-nak.

J. IX. 33.: Nisi esset hic a Deo, non poterat facere quidquam — 95vb 33.: Ha *ēž irtēntol volna* remit rem tēhētne. Helyesen: **Ha *ēž* nem irtēntol volna*. A *nisi* szót nem megfelelő jelentésben használta a fordító. (Ez a hiba esetleg magyarázható úgy is, hogy íráshiba folytán a *nem* kimaradt a mondatból.)

Hasonlók még: M. XIX. 17. — 25rb 17.; Mc. VI. 45. — 42ra 45.; L. VI. 1. — 60rb 1.; J. XVIII. 28. — 105ra 28. stb.

2.2.2. A magyar szövegben néhány lefordítatlan latin szót találunk.¹ Ennek a jelenségnek több oka lehet. Meglehet, hogy az a fogalom, amit a latin szó jelölt, a magyarban ismeretlen volt, nem volt rá megfelelő szó, és ezért a fordító lefordítatlanul hagyta. Elképzelhető az is, hogy némely szót (és ezzel együtt némely fogalmat) a fordító sem ismert, nem is tudta volna tehát lefordítani. (De — hogy a szent szövegből ne vegyen el semmit — odaírta a szót a magyar szövegbe.)

Más lefordítatlan szavak esetében nem a fogalom (szó) hiánya vagy a tudatlanság a le nem fordítás oka. A *prédikál* (58rb 18. *p2edicalnō*), a *penitencia* (69ra 32.: *pñiat*), a *próféta* (85rb 21.: *pphā*) és a hasonló jellegű szavak magyaros végződésükkel már a fordítás idejében beleilleszkeztek a latinból magyarrá váló egyházi nyelvbe. Föltehetjük ezt a *prófétissa* szóról is (56va 36.: Anna *pphetiffa*) és talán az *evangélizálról* is (55vb 10.: *ewangelizaloc* tünēctec nag o2omēt), bár ezek a későbbi magyar egyházi nyelvben nem váltak általánossá.

Nem lettek a magyar egyházi nyelv kifejezései (tehát nem váltak jövevényszóvá) a MK-ben lefordítatlanul szereplő következő szavak:

clibanos: M. VI. 30.: et cras in clibanum mittitur — 12vb 30.: ч holnap a clibanorba *ēžžytetic*. (*clibanus*: 'kemence').

gazofilancium: Mc. XII. 41.: Et sedens Iesus contra gazophylacium — 49rb 41.: Es vluē i^o a gažofilancium *ēllèn* (*gazophylacium* < aram. 'kincstár' persely a templom bejáratánál.)

kados: L. XVI. 6.: At ille dixit: Centum cados olei — 74vb 6.: Es až monda o nēki *žāž kados olajal* (*cadus* 'korsó, vödör').

¹ Vannak lefordítatlan héber szavak, kifejezések is, de ezek a Vulgatában is héberül fordulnak elő, és *quod est interpretatum* (vagy ezzel rokonértelmű) kifejezéssel hozzájuk kapcsolva ott van a latin megfelelőjük is. A MK szövegének fordítója ilyen esetekben lefordítatlanul hagyja a héber szavakat a kódexben (néhol az íráskéjük el van torzítva), azután *ki magaraztatic* (vagy hasonló) kifejezést használ (a *quod est interpretatum* fordítása), és utána lefordítja a latint, mely a héber megfelelője. Pl.: Mc. V. 41.: Talitha cumi, quod est interpretatum: Puella, tibi dico, surge — 40va 41.: Tabitagumi (ki maga2ažtatic) leań mōdom tenēked kel' fel.

alba J. XX. 12.: et vidit duos angelos in albis sedentes — 106vb 12.: lata két angalt albacban vluē. (alba ‚főhőr ruha‘).

E példákól látszik az is, hogy ezek a lefordítatlan szavak legtöbbször magyar végződéssekkel ellátva fordulnak elő a magyar szövegben, és sokszor az írásképük is megváltoztatott, „magyarosított”.

Hasonlók még: *iota*, *apex* (M. V. 18. — 11ra 18.); *filateriom* (filateriomokat: M. XXIII. 5. — 28va 5.); *corbanon* (co2banōba: M. XXVII. 6. — 34ra 6.); *aromata* (azomatakat: Mc. XVI. 1. — 53rb 1.); *katinom* (katinomon: L. XI. 39. — 69rb 39.); *ruta* (2utat: L. XI. 43 — 69va 42.); *porticos* (po2ticort: J. V. 2. — 88vb 2.) *enecniac*: (enecniac: J. X. 22. — 96rb 22.) stb.¹

2.3. A latin és a magyar szöveg szoros kapcsolatát, a magyarnak a latintól való függését mutatja a MK magyarjának nagyszámú latinizmusa. A magyar szöveg a legtöbb helyen pontosan megegyezik a latinnal, nemcsak annyiban, hogy pontosan igyekszik visszaadni a latin értelmét magyarul, hanem annyiban is, hogy a latin mondatok nyelvtani szerkezetét is nagyon szorosan követi, valóban szóról szóra haladva „magyarázza” (vö.: HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei 96. és HEXENDORF EDIT: Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből. Nyelvtud. Ért. 15. 13—14 és passim) a latint, megtartva annak nyelvtani felépítését, vonzatait, időviszonyításait, különféle szerkezeteit, sokszor szórendjét is.²

Bizonyágul csak egy-egy mondatot idézek a négy evangéliumból, teljesen szó szerinti fordítást, de bizonyítékként állhatna itt az egész szöveg nagyobbik hányada:

M. XXIV. 43.: Illud autem scitote, quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur venturus esset, vigilaret utique et non sineret perfodi domum suam — 30va 43.: Ažt ke' tuggatoc / hog ha tudna a' haži at'a mel' időben az vr iouēndo uolna valobizon' vigažna 4 nē hadna megarni o' hažat.

Mc. VI. 14.: Et audivit rex Herodes, manifestum enim factum est nomen eius, et dicebat: Quia Iohannes Baptista resurrexit a mortuis, et propterea virtutes operantur in illo — 41ra 14.: Es halla hezodes királ' me2t o' nēuē mġ hi2hōtuala / 4 monduala / me2t Ian9 baptista kōlt fel halottaiból / 4 a22a müuēlkedn° ē iožagoc o' bēnnē.

L. I. 17.: et ipse praecedet ante illum in spiritu et virtute Heliae, ut convertat corda patrum in filios et incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam — 54rb 17.: 4 o' èlèuē kel až èlōt Il'l'èrn° žèllètebē 4 iožagaban hog meg' fordeha až atacnac žuuōket fiacba / 4 a' hutōtlènekēt iğāzacnac ildomorrağa2a kežeitēni vrnac tokelletes népēt.

J. VII. 28.: Clamabat ergo Iesus in templo docens et dicens: Et me scitis et unde sim scitis; et a me ipso non veni, sed est verus, qui misit me, quem vos nescitis — 92va 28.: Iuōltuala aže2t i° a' tēplomban taneituan 4 monduan Es èngemēt tuttoc / 4 honnan legēc tuttoc / 4 ènen tōllē ne iōttēm / dē až iğāž ki èžēžtet èngemēt kit tū nē tuttoc.

¹ Több a MK-ben meglévő lefordítatlan szót felsorol már JÁSZAY PÁL is: RMNy III, XXVI.

² Vö.: JÁSZAY PÁL: „Maga a' codex tartalma annyira latinus hogy azt igen sok helyütt a' latin szerkezet nélkül érteni sem lehet” (RMNy. III, XII.) és HORVÁTH JÁNOS: „...e szoros hűségű fordítások közvetlen érintkeznek a latin szöveggel, s az oly tekintély előttük, hogy szóról szóra haladva ültetik át, szórend, vonzat, időviszonyítás, mondatfűzés tömördek idegenségével együtt” (i.m. 87.)

Mindegyikből jól láthatjuk, mennyire szó szerint ragaszkodott a fordító a latinhoz, pontosan követte a magyarban a latin mondatok nyelvtani felépítését is. Ez a fordítói eljárás érvényesül az egész szövegben, és a magyaros mondatszerkesztések csak ritkábban törik át a latin szabta korlátokat. Úgy tűnik, a fordítók abban látták legfőbb feladatukat, hogy a latin szavakat magyarra fordítsák, a mondatok megszerkesztésében erősen a latinhoz kötődtek.¹

A MK szembetűnőbb latinizmusai a következők:²

2.3.1. A latinban a *consecutio temporum* szabályai szerint a mellékmondat igei állítmánya *coniunctivus* modusban áll, a magyar szöveg fordítója pedig — nem véve figyelembe, hogy mellékmondatról van szó — a *praesens* időt felszólító, a *praeteritum* időt feltételes móddal fordítja. Ezért van az, hogy a magyar szöveg tele van feltételes módú igealakokkal a mellékmondatokban. (Ez különben jellemző az egész magyar középkori irodalomra a HB. *eneyc* szavától kezdve. A kérdés vizsgálatát lásd: VELCSOV MÁRTONNÉ: Fordítási hibából archaizáló nyelvi eszköz. Népr. és Nyelvtud. X, 55—61.)

Példák: M. II. 9.: *Qui eum audissent regum, abierunt* — 8vb 9.: Kic mikor hallottacvolna a kiralt elmenenec.

Mc. I. 37.: *Et cum invenissent eum* — 37ra 37.: ꝛ micor iuttanac volna o hožia.

L. I. 22.: *et cognoverunt quod visionem vidisset in templo* — 54rb 22.: ꝛ mǵeꝛmezec hog latatot latot uolna a templombā.

J. IV. 40.: *Cum venissent ergo ad illum Samaritani* — 88va 40.: micor aze2t iuttanac uolna o hožia a Samaritanoc.

Mc. I. 24.: *venisti perdere nos, scio qui sis, Sanctus Dei* — 36vb 24.: iottel ido elot eluēztened mükēt / tudō hog leg irtēnn^c űcentē.

L. I. 20.: *Et ecce eris tacens et non poteris loqui usque in diem, quo haec fiant* — 54rb 20.: Es ime lež vęztęglo ꝛ nē žolhač a napiglan męllēn ežec legēn^c.

Hasonlók még (nagyon sok van belőlük): M. IX. 23. — 15va 23.; M. X. 11. — 16ra 11.; Mc. I. 42. — 37ra 42.; Mc. II. 5. — 37rb 5.; L. VII. 1. — 61va 1.; L. IX. 1. — 65ra 1.; J. II. 22. — 86va 22.; J. V. 6. — 89ra 6. stb.

2.3.2. Latinizmus a magyar szövegben a latin *passivumok* szenvedő igével való fordítása, a szenvedő szerkezetek gyakori alkalmazása is. Ez a jelenség is jellemzője nemcsak az MK szövegének, hanem az egész középkori magyar irodalomnak.

Néhány példa: M. XXII. 31.: *De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est a Deo dicente vobis* — 28rb 31.: A halottacnac ke fęikęletizol nem oluartatoc e / mi mōdatot vrtol monduan tünęctec.

¹ Esetleg ez nemcsak fordítói nehézségeiket mutatja, hanem azt is, hogy talán ebből a szempontból is tisztelték a Biblia szövegét, ily módon sem akarván változtatni rajta. Vö. ezzel HORVÁTH JÁNOS szavait (a Jókai Kódexről írja ugyan, de a MK-re is vonatkoztatható): „... az írás, mely nyomról-nyomra követi az idegen elbeszélő szövegnek nem csupán értelmét, hanem minden viszonyító formuláját, mellé- és alárendelő kapcsait, mód- és időbeli illeszkedéseit, folytonos új nehézségekkel küzd, s végül is a szövegszerűség minden irodalmi kellékét az idegen mintától kölcsönzi. A latintól nyeri azonban azt a tekintélyt is, mi az irodalmi nyelvet föléje emeli az élő, egyszerű beszédnek, s szó- és formakincsében elkülöníti tőle. Latinosságain bizonyára nem ütközött meg senki azon sorok közül, akik olvasták (jobban mondva: hallgatták, míg valaki felolvasta nekik); ha nem is első hallásra, de aztán mindinkább megértették, hozzászóztak, s mintegy a szentség nyelvét tisztelheették benne, melyet a deákság szelleme lebegett körül.” (i.m. 107.)

² JÁSZAY PÁL sok „latinosság”-ot felsorol (i. m. XXII—XXV.). A következőket vö. ezzel is.

Mc. I. 5.: et baptizabantur ab illo in Iordanis flumine — 36rb 5.: ч megkèzèz-
telkedn° vala o töllo Iordannac fofoiaban.

L. I. 45.: et beata, quae credidisti, quoniam perficientur ea, quae dicta sunt tibi
a Domino — 55ra 45.: Es bodog vag ki hitted mezt megtökellètnèc te bènnèd açoc
mel'l'ec modattac tenèked vrtol.

J. XIV. 21.: Qui autem diligit me, diligitur a Patre meo — 101rb 21.: Ki ke-
žèrèt èngemèt žèrèttètic èn at'amtol.

Hasonlók még: M. XXIII. 7. — 28va 7.; Mc. II. 3. — 37rb 3.; L. IV. 1. — 57vb
1.; L. IX, 22. — 65va 22. stb.

2.3.3. A Vulgata latinja a tiltást sokszor a *nolo* ige imperativusának és a szóban-
forgó ige infinitivusának kapcsolatával fejezi ki. A MK fordítói legtöbbször szó szer-
rint magyartják ezt a kapcsolatot is: M. X. 9.: Nolite possidere — 16ra 9.: Ne
akaziatoc bi2notoc; M. X. 19.: nolite cogitare — 16rg 19.: ne akaziatoc gondolno-
toc; Mc. V. 36.: Noli timere — 40va 36.: ne akazih felnèd; Mc. IX. 38.: Nolite prohi-
berè eum — 45va 38.: Ne akaziatoc açt megtiltanotoc; L. II. 10.: Nolite timere —
55vb 10.: Ne akaziatoc felnetèc; J. II. 16.: nolite facere — 86va 16.: ne akaziatoc
tènnèc. Néhány helyen azonban, annak ellenére, hogy a latinban ott van a *nolite*
szó, a magyarból hiányzik a *ne akarjatok*: M. X. 28.: Et nolite timere eos — 16va
28.: Es ne fel'l'etec açoctol. (Ebben a mondatban az *açoctol* sem felel meg a latin *eos*-
nak, amely a *timere* ige vonazata, ez a fordítás tehát magyaros, holott a kódexben
több helyen — lásd később — a *fél* ige a latinnak megfelelően a magyarban is tárgy-
esettel áll.) M. X. 34.: Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere — 16vb 34.:
Ne alahatoc hog iottèm legeg bekèregèt èzeztènem. (Itt a *ne akarjatok* nem szerepel
ugyan, de a *iottèm legeg* erős latinizmus, szó szerinti fordítás — lásd előbb: 2.3.1.)

2.3.4. Latinizmus, szó szerinti fordítás eredménye a *valamit vall*, 'valamit bír'
kifejezés használata is a latin *habet* + accusativus megfelelőjeként:

Mc. IX. 5. Aliud vero cecidit super petrosa, ubi non habuit terram multam; et
statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terrae — 38vb 5.: de egèbi
èret a kòuèrèè hol nē vallot roc földèt / ч legottan ki költ mezt nē val'l'a uala földnèc
magaragat.

J. II. 3. Vinum non habent — 86ra 3.: Bo2t nē valnac.

J. XII. 35.: Ambulate dum lucem habetis — 99rb 35.: Iariatoc miğlèn vilagot
vallotoc.

Magyaros viszont a fordítás például a következő mondatokban:

Mc. IV. 40.: Quid timidi estis? necdum habetis fidem — 39va 40.: Mi2è vattoc
félèkeñec ч rem hütötoc inèn (az *inèn*-re vonatkozóan lásd PÁLFALVI ETELKA:
VOLT-e *incs* a magyar nyelvben? Népr. és Nyelvtud. VII, 39—42.)

L. IX. 58.: Vulpes foveas habent — 66vb 58.: rauaçocnac licoc vagon.

J. VI. 5.: Est puer unus hic, qui habet quinque panes hordeaceos et duos
piscis — 90rb 9.: Eg gè2mec vagon it / kin° vadnac ot a2pa kè2è2i ч két hali.

2.3.5. Latinizmus a magyar szövegben a latinos igevonzatok pontos, a latinnal
megegyező fordítása is:

Mc. III. 5.: Et circumspiciens eos cum ira — 38ra 5.: ч kò2nøl tekekentuè i°
ažokat haragual.

Mc. VI. 20.: Herodes enim metuebat Iohannem — 41rb 20.: Erodos ke' feli
vala Ianort.

L. I. 50.: Et misericordia eius a progenie in progenies timentibus eum — 55ra
50.: Es o izgalmarraga nemžètecbøl nemžètecbè otèt felöcn°.

L. XV. 22.: et date anulum in manum eius et calceamenta in pedes eius — 74rb
22.: ч аггатoc о нѣки гуѣт о кѣжѣбѣ / ч раут о лабаиба.

J. V. 28.: Nolite mirari hoc — 89va 28.: Ne akaziatoc ęzt kudalkodnotoc.

Hasonlók még: Mc. I. 33. — 36vb 33.; Mc. III. 34. — 38vb 34.; Mc. VI. 9. — 41ra 9.; Mc. VIII. 2—43va 2. stb.

2.3.6. Sokszor van a MK magyarjában számnév után többes számban álló főnév, ez is a latin hatását mutatja:

M. XXV. 1.: Tunc simile erit regnum caelorum decem virginibus — 30vb 1.:
Tahat mennĕcn^e ožaga hasonlatoc tíž žūžechež.

Mc. I. 13.: Et erat in deserto quadraginta diebus et quadraginta noctibus — 36rb
13.: Es vala a kiĕtlĕnbĕn neguĕ napocban ч neguĕ eyecebĕn.

L. IV. 25.: quando clausum est caelum annis tribus et mensibus sex — 58va
25.: micor meĕn bĕžĕkĕžtĕtet har⁹ ęžtĕndocbĕn ч hat hónapocban.

J. II. 6.: Erant autem ibi lapidae hydriae sex positae — 86ra 6.: Valanac ke: ot
vĕttĕtuen hat k^o vedrec.

Hasonlók még: M. X. 29. — 16va 29.; M. XXV. 3. — 30vb 3.; Mc. IV. 33. —
39va 33.; Mc. VI. 5. — 40vb 5.; L. IV. 27. — 58va 27. stb.

2.3.7. A latin ige neves szerkezeteknek megfelelően a magyar szövegben is ige-
neves szerkezeteket találunk. A participium coniunctumot például

a) vagy *-ó, -ő* képzős igenévvel fordítják a fordítók: M. IX. 2.: Et ecce offere-
bant ei paralyticum iacentem in lecto — 14vb 2.: Es im hožnacuala nĕki eg kožuenert
agban fekot; L. XIII. 4.: putatis quia et ipsi debitores fuerint praeter omnes homines
habitantes in Hierusalem — 71vb 4.: Alait'atoc e mert es ažoc bunořbec voltac
mĕdĕn ĕmbežecnĕl ihžlmbĕn lakocnal;

b) vagy állapothatározást kifejező személyragozott *-t* képzős igenévvel: M. IX.
9.: vidit hominem sedentem in telonio, Matthaeum nomine — 15ra 9.: lata eg Mate
nĕu^o ĕmbežt a vamon vĕttĕt; L. II. 46.: post triduum invenerunt illum in templo
sedentem — 56vb 46.: hažmad nap vtan meglelec otĕt a templombā vĕttĕt; J. VI.
19.: vident Iesum ambulans supra mare — 90va 19.: latic i't a tĕngežen iažatta.

c) vagy *-ván -vén* képzős és személyragozott *-va -ve* képzős határozói igenévvel:
M. IX. 27.: duo caeci clamantes et dicentes — 15va 27.: kĕt vakoc vuoltuĕ ч monduā;
M. XII. 1.; discipuli autem eius esurientes coeperunt vellere spicas — 17vb 1.: O
taneituanĕ ke meg ĕhĕžueiĕc kĕžden^e gabona fokĕt žaggatnioc.

Mellékmondattal való fordítást a szövegben nem találunk.

2.3.8. Az ablativus absolutus fordítása leggyakrabban *-ván, -vén* képzős ige-
neves szerkezettel történik: M. IX. 27.: Et transeunte inde Iesu — 15va 27.: Es i^e
innĕn ĕlmĕuĕn; Mc. I. 18.: Et protinus relictis retibus secuti sunt eum — 36va 18.;
ч legottā haloioc meghaguā kouĕtec otĕt; L. IV. 13.: Et consummata omni tentatione
diabolus recessit ab illo — 58ra 13.: Es až ořd^og mĕdž kĕrežtĕt megtokĕluen ĕltauožec
o t^ollo; J. II. 3.: Et deficiente vino, dicit mater Iesu ad eum — 86ra 3.: Es a bor
megfogatkožuā m^oda i'nac anna onĕki; de nĕha ĕl^ofordul személyragos *-va, -ve*
képzős igenévvel és személyragos *-t* képzős igenévvel is: M. XI. 7.: Illis autem abeun-
tibus coepit Iesus dicere — 17ra 7.: Azoc ke ĕlmenueiĕc kĕžde i^e mondani ĕs; J. IV.
51.: Iam autem eo descendente servi occurrerunt ei — 88vb 51.: Immar ke: o ležallatta
o žolgai kelĕn^e ĕlĕibĕ.

Mellékmondattal való fordítás nincsen.

2.3.9. Érdekes, hogy néhány gerundiumos szerkezetet — annak ellenére, hogy az

előbbiek alapján szó szerinti fordítást várnánk — magyaros fordításban találunk a MK-ben.

Mc. VII. 16.: Si quis habet aures audiendi, audiat — 42vb 16.: Ha kinèc hallo fulei vadnac halgarra, és 63rb 8.: kin^e hallo fulo vagō halgarra.

2.3.10. Az accusativus cum infinitivo-s szerkezetet legtöbbször -t képzős igenévvél (alkalmilag főnévvé vált igenévvél) alkotott szerkezettel fordítja: Mc. IX. 29.: nec volebat quemquam scire — 45rb 29.: ч renkin^e nē akaziauala tuttat; L. II. 44.: Existimantes autem illum esse in comitatu — 56vb 44.: Alaituan ke' oneki a' ta2rag ko3ot voltat; L. XXIV. 23.: et, non invento corpore eius, venerunt dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum vivere — 84rb 23.: ч nē leluē meg o tērtet iquen^e mōduā es ōmagocat angali latatot lattocat Kic mongac ōtēt ēlni (itt a második acc. cum inf. egészen szó szerint van lefordítva); J. XII. 18.: quia audierunt eum fecisse hoc signum — 98vb 18.: mezt hallottac onēki è ièlènreg tētēt.

Nagyon ritkán előfordul az acc. cum inf. fordítása *hogy* kötőszós mellékmondat: M. XXII. 23.: In illo die accesserunt ad eum sadducei, qui dicunt non esse resurrectionem — 28ra 23.: A' napon vepenèc ō ho3ia a' raduceofoc / kic ug mōdnac hog in^k felkèlet.

2.3.11. A szóról szóra haladó fordítás miatt sokszor a magyar mondatok szórendje is teljesen megegyezik a latinnal, erősen latinossá, néha szinte értelmetlenné válik így a mondat: M. X. 26.: Nihil enim est opertum, quod non revelabitur et occultum, quod non scietur — 16va 26.: Mezt rēmi ol' fedezet ki nē m̄g ièlentetic ч rēmi ol' titoc ki nē m̄gtudatik. Hasonló a szórendje a Mc. IV. 22-ben levő hasonló mondatnak is. A L. VIII. 17.-ben levő hasonló mondat szórendje viszont magyaros: Non est enim occultum, quod non manifestetur, nec absconditum, quod non cognoscatur et in palam veniat — 63va 17.: mezt niū ol' titoc ki megnē ièlentetic / ч niū ol' reitec ki megnē èrmè2tetic ч ièlenetrè ne iqyon.

A latinos szórend miatt szinte értelmetlen a következő mondat: M. XXIV. 46.: Beatus ille servus, quem cum venerit dominus eius, invenerit sic facientem — 30va 46.: bodog a' 3olga / kit mico2 iqied o v2a ug lèl tettè.

2.4. Az egész magyar szövegen érződik, hogy a fordítóknak milyen nagy nehézséget jelentett az, hogy olyan latin szavakat kellett lefordítaniuk, amelyeknek nemigen volt meg a megfelelőjük, mert maga a fogalom is ismeretlen volt a magyarban. Ezért szükségből kényszerültek új szavak, új kifejezések alkotására. Ez természetesen nem volt könnyű feladat, hiszen arra is gondolniok kellett, hogy új alkotásaikat az olvasók (hallgatók) megértsek.¹

2.4.1. Az alkotásnak egyik módja az lehetett, hogy a latin kifejezést teljesen szó szerint lefordították, és így a magyarban új kifejezést teremtettek. Ilyen például a *panem nostrum supersubstantialem* kifejezésnek *Mi tērti kenè2onc felet valo kenè2èl-tel* való fordítása: M. VI. 11.: Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie —

¹ Vö. HEXENDORF EDIT: Mondék, együgyű igék, elrejtett mondékok. MNy. XLVII. 248.: „Bizonyos, hogy az ilyen jellegű szöveg fordítása nehéz feladatot jelentett egy XV. századi magyar ember számára. Mert nem az volt a helyzet, hogy a magyar nyelvközösség beszédében használt kifejezések közül válogathatott a fordító, hanem neki magának kellett az eddig magyar nyelvű beszédben vagy írott szövegben elő nem fordult fogalmakra kifejezéseket alkotnia. Ha a kérdéses fogalmak jelölésére lett volna a fordító nyelvében megfelelő kifejezés, a latin szöveg olvasásakor azonnal, közvetlenül az merült volna fel gondolataiban, s nem törekedett volna arra, hogy szó szerinti pontos mását adja a latinnak. Márpedig — a szöveggörnyezetből is kitetszőleg — igyekezett ragaszkodni a latin kifejezésekhez.”

12rb 11.: Mi terti kené2onc felet valo kené2et aggad múnékonc ma. A magyar kifejezés pontosan követi a latin összetétel elemeit. Mint fordítás kevésbé sikerült.

A *paterfamilias* szót *házi atya* kifejezéssel fordítják, ez is a fordítók alkotása lehet: M. X. 25.: Si patremfamilias Beelzebub vocaverunt — 16va 25.: Ha a házi at'at bëlzebupnac hiuttac.

A *publicanus* szó fordítása: *jeles bűnös művelkedetbeli* vagy *jelenvaló bűnös művelkedetbeli*: M. IX. 10.: multi publicani — 15ra 10.: roc ieles bűnös művelkedetbeliec; M. IX. 11.: cum publicanis — 15ra 11.: ielenualo bűnös művelkedetbélieckél. Ezt a nehézkes kifejezést Lukács evangéliumában könnyebb váltja fel: L. VII. 29.: publicani — 62va 29.: ieles bunoróc (ugyanúgy L. V. 30. — 60ra 33. is), de L. VII. 34. — 62va 34.: ielen valo bünorocn^e.

A *complacui* fordítása is meglehetősen nehézkes: Mc. I. 11.: in te complacui — 36rb 11.: te bennéd iol kelttém én magānac; L. III. 22.: in te complacui mihi — 57va 22.: te bennéd iol kellétet énnékem.

A *paracritus* (~*paracletus*) szó megfelelőjeként is egy hosszabb, nehézkesebb kifejezést használnak: *vigasztalándó szent szellet*: J. XIV. 16.: Et ego rogabo Patrem, et alium paracritum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum — 101ra 16.: ч én kezém én at'amat / ч egéb vigažtalando rcnt žellétet ad tūectec hog lakožiec tū-uelétec ožocke.

2.4.2. Ezek mellett vannak a fordítóknak egyéb új alkotásaik is. Már ZOLNAI rámutatott arra, hogy első bibliafordítóink egyben az első nyelvújítók is voltak, például képpen a *császárlat*, *címerlet*, *ezerlő*, *negyedlő* szavakat említve (Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig 114.). Újabban HEXENDORF EDIT (i. m. és Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből. Nyelvtud. Ért. 15.) foglalkozott a kérdéssel.

2.4.3. A fordítók alkotása még a tükörfordításként létrejött *levált*, *leváltak* is (M. XXII. 34. — 28rb 34.; Mc. II. 17. — 37vb 17.; L. IV. 23. — 58rb 23.; J. I. 24. — 85rb 24.) a *phariseus* megfelelőjeként, amely héber szó, 'szétvált, különvált' a jelentése (lásd: ZOLNAI: i. m. 128.). Tükörszó a *kéncsez* is, a *thesaurizat* fordításaként: L. XII. 21.: Sic est, qui sibi thesaurizat — 70va 21.: igén vagon ki ōmaganac kenkēž.

2.4.4. Érdekes, hogy némely, csak a latinban meglevő fogalomra egy a magyarban levő hasonló fogalom nevét használja. Ilyen például a *tunica* szónak *szoknyá*-val való fordítása (L. VI. 29. — 61ra 29.: žocnadat; L. IX. 3. — 65ra 3.: ket žoknácat).¹

3. Az olvasás- vagy íráshibából származó tévedések, a fordítási hibák és a latinizmusok részletes vizsgálata során meggyőződünk a magyar szövegnek a latinnal való igen szoros kapcsolatáról, arról, hogy a magyar nagy mértékben függ a latintól.

Ezt a függőséget a nagyszámú latinizmus is bizonyítja; úgy érezzük, a fordítók szóról szóra haladtak a latin mondatok magyarítása során, a legtöbb helyen híven követvén a latin szöveg nyelvtani felépítését. Ennek következtében a magyar szöveg (ha gondolatban kiigazítjuk az olvasás- vagy íráshibákat és a fordítási hibákat) pontos megfelelője a latinnak.

Ez a tény a latin és a magyar szöveg szoros összefüggését bizonyítja, de természetesen semmit nem von le a magyar bibliafordítás értékéből. Első bibliafordítóink

¹ Az új szavak alkotásának, vagyis a MK szókincsének részletes vizsgálata természetesen messze meghaladná e dolgozat kereteit, ezért itt — kissé talán ötletszerűen — csak néhány érdekesebb, a latin és a magyar szöveg viszonyának vizsgálatához fontosabbnak vélt kérdést érintettem.

magyar minták, magyar előzmények nélkül — amennyire tudjuk — meglehetősen mostoha körülmények között dolgoztak. Nagy tettük — a biblia szövegének magyarrá tétele — emberi szempontból is elismerésre méltó teljesítmény, a magyar nyelv és a magyar nyelvtudomány számára pedig felbecsülhetetlen az értéke, jelentősége.

VERGLEICH DES UNGARISCHEN TEXTES DES MÜNCHENER
KODEX MIT DEM LATEINISCHEN TEXT DER VULGATA

II.

VON

J. M. VÉGH

Im zweiten Teil seiner Arbeit setzt der Verfasser den Vergleich des ungarischen und des lateinischen Textes fort. Er weist auf die Irrtümer hin, die im ungarischen Text von den Lese- oder Abschreibungsfehler herrühren, auf die Übersetzungsfehler und die Lateinismen der ungarischen Übersetzung. Er stellt fest, dass die Übersetzer den lateinischen Text meistens wortwörtlich übersetzt haben und sie haben darauf bestanden, auch den grammatischen Bau der lateinischen Sätze genau wiederzugeben. Der Verfasser stellt die auffallenden Lateinismen in Gruppen geordnet dar, weist auf die von ihnen abweichenden Übersetzungen von ungarischem Gepräge hin und am Ende seiner Arbeit kommt er auch auf die neologischen Bestrebungen der ersten Bibelübersetzer zu sprechen.